

УДК 334.02

І.В. Горшунова, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню проблем інноваційного розвитку економіки та вищої освіти України, розглянуто основні моделі навчання в системі вищої освіти та запропоновано модель стійкого розвитку.

Ключові слова: інноваційна економіка, елітна освіта, інноваційна модель навчання.

Статья посвящена исследованию проблем инновационного развития экономики и высшего образования Украины, рассмотрены основные модели обучения в системе высшего образования и предложена модель устойчивого развития.

Ключевые слова: инновационная экономика, элитное образование, инновационная модель обучения.

This article is devoted to the problems of innovative development of the economy and higher education in Ukraine, the basic model of learning in higher education and suggests a model for sustainable development.

Key words: innovation economy, elite education, innovative teaching model.

Постановка проблеми. Стратегічним напрямком розвитку економіки України є інноваційний шлях розвитку. Актуальність такого розвитку зумовлюється стрімким зростанням впливу науки та нових технологій на соціально-економічні процеси, що відбуваються протягом останніх 20-30 років.

Сучасну економіку економісти, соціологи, політологи в останні роки називають економікою знань, інноваційною економікою, а суспільство – суспільством знань. У суспільстві, де лідирує інноваційна економіка, значну роль відіграє вища освіта, яка пов'язана з виробництвом знань і підготовкою кадрів, які володіють високими технологіями, методологією аналізу високотехнологічної інформації, кадрів високої кваліфікації, новаторів, які створюють нові технологічні моделі, системи, впроваджують інноваційні проекти, застосовують нові підходи, нові ідеї, нові збагачуючі теорії. Від якості знань та самої освіти залежать перспективи реалізації економічних реформ у країні, тому тема дослідження є досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку інноваційної економіки в Україні, ролі освіти досліджують українські науковці А.С. Гальчинський, С.В. Львовчкін, В.П. Семиноженко, Л.І. Федулова, зарубіжні вчені Г. Ашин, Л. Бережнова, С. Глазьев, П. Карабущенко, Р. Резаков, А. Торкунов, Дж. Філд та інші. Проблеми трансформації освіти до інноваційного розвитку позитивно розв'язують українські вчені В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, М.З. Згуровський, В.Г. Кремень, М.І. Михальченко, М.Ф. Степко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових працях учених підкреслюється, що інноваційні перетворення в «економіці знань» викликають нові вимоги до методологічної, світоглядної, системної підготовки висококваліфікованих фахівців. Сукупності цих вимог відповідає інноваційна спрямованість вищої освіти, яка останнім часом стає важливою основою її подальшого розвитку. Завдяки цьому реформування вищої освіти повинне набути нових імпульсів розвитку. Саме інноваційним перетворенням в системі вищої освіти, а в подальшому і в економіці України, присвячене це дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї статті є розкриття ролі і значення якісно нової освіти в системі вищої школи та в подальшому інноваційному розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу. Інноваційна економіка сьогодні приходить на зміну індустріальної епохи. Стратегічними ресурсами XXI століття стають знання й уміння людини користуватися цими знаннями. Важливим аспектом глобалізації у суспільстві стає розширення особистісних можливостей професіоналів. Вже не можна створювати закриті системи і моделі (такі як політика, економіка, культура, наука, освіта та ін.), ці моделі повинні бути відкритими і дійсно гармонічно розвиватися у глобальній системі: природа – суспільство – людина.

Майбутнє нашої країни повинне визначатися не сировинними ресурсами, а інтелектуальним потенціалом, рівнем розвитку науки, освіти, високих технологій. За цими параметрами вимірюється конкурентоспроможність економіки, місце країни в сучасному світі.

XXI століття характеризується суттєвими соціально-економічними перетвореннями, які значною мірою обумовлені досягненнями у сфері науки і технології. У сучасному світі знання, що нагромаджені у різноманітних наукових сферах, та їх ефективне застосування є важливими інструментами для реалізації людського потенціалу, соціально-економічного розвитку країн, підвищення її конкурентоспроможності, поліпшення якості життя. За інноваційної економіки знання необхідні для виробництва знань. Оптимальне управління інноваційною економікою – ефективне використання знань.

Знання – це інтелектуальний капітал, який на відміну від інших ресурсів (природних, трудових, грошових) не втрачається, а розвивається і нарощується. Матеріальні цінності, особливо природні ресурси, завжди обмежені, а знання (наукова інформація, наукові відкриття) – безмежні.

Нині виробництво знань, у т. ч. якісних (наукових), – головне джерело економічного розвитку будь-якої держави. У найбільш розвинутих країнах світу обсяги державного фінансування освіти становлять значну частку ВВП. У Норвегії і Данії – 8,3 % ВВП; США – 5,7 %, Індії – 3,5 % [8].

В Україні на початку 90-х років XX століття частка державних видатків на освіту у ВВП сягала 5,6 %, за часів незалежності цей показник становив у середньому 5,8 % і за останнє десятиліття коливався від 4,3 % у 1999 році до 8,4 % у 2010 році [5]. Але на сьогодні, у світлі бюджетних реформ, скорочення бюджетних видатків на освіту та науку має досить обмежені перспективи розвитку. За даними 2011 року, загальний обсяг фінансування науки за рахунок Державного бюджету України становить лише 0,5 % від ВВП, хоча в Законі України «Про науку і науково-технічну діяльність» зазначається, що видатки Державного бюджету на науку мають становити 1,7 % ВВП. До речі, у межах Європейського Союзу прийнято орієнтир для визначення обсягів фінансування розвитку науки – не менше 3 % від національного ВВП [4].

Як засвідчує світовий досвід, саме завдяки державній підтримці у світі склалися такі найбільш вагомі центри науки: США (35 % усіх світових витрат на науку), Європейський Союз (24 %), Японія (12 %) і Китай (11 %) [3].

Відстаючи від розвинутих країн за інвестиціями в нашу освіту та науку, ми знижуємо її конкурентоспроможність. Для розвитку економіки знань, інноваційної економіки необхідні зміни в масовій свідомості, яка орієнтується на те, що багатство України в розумі, а не в надрах. Проте в останні роки склалося враження, що певна частина української політичної еліти не вважає, що проблеми освіти і науки є стратегічними для України. Країна може стати конкурентоспроможною тільки у тому випадку, коли сировинна економіка зміниться на економіку знань. Освіта і наука – не просто одна із галузей ринкової економіки; вони вимагають державної підтримки і преференцій. Необхідно створити докорінні зміни ролі освіти і науки в нашому суспільстві, яке стає суспільством знань; усвідомити, що це – єдино сприйнятливий майбутнє, єдиний вихід із сировинного тупика. В умовах формування інноваційної економіки надзвичайно важливу роль відіграє освіта. Це один із важливих факторів росту суспільної самосвідомості, моральних цінностей і зміцнення демократії. Крім того, в міру удосконалення технологій ринок віддає перевагу все більш кваліфікованим спеціалістам. Якісна освіта, покращення навичок, генерування нових ідей є основою ефективного соціально-економічного розвитку країни та ринкових відносин, а виробництво знань – це головне джерело економічного розвитку.

Для України сьогодні головним є переорієнтація із сировинної економіки на інноваційну економіку. Але, як і раніше, бюджет країни більш ніж наполовину залежить від сировинних галузей промисловості. Навіть в Арабських Еміратах зменшується така залежність; вони повертаються до економіки знань, інноваційної економіки, яка передбачає наявність такого носія знань – талановитих учених, які виростають із обдарованих дітей. Емірати не шкодують грошей на пошук обдарованих дітей та їх освіту (звичайно, безкоштовну) в кращих елітних університетах світу [1].

Для України немає необхідності відправляти обдарованих дітей до дорогих зарубіжних елітних університетів. Такі вищі навчальні заклади (елітні) є в нашій країні, їх потрібно розвивати і підтримувати та націлювати на якісне навчання обдарованих, талановитих дітей із застосуванням програм державної фінансової підтримки їх навчання.

Головне, щоб на цих спеціалістів, які підготовлені в елітних університетах, з'явився попит. Для цього потрібні інвестиції в науку, у високотехнологічну сферу економіки, потрібні сучасні лабораторії, технопарки, високотехнологічні підприємства та ін. Але якщо не буде попиту на вчених, висококваліфікованих фахівців, українці – переможці міжнародних олімпіад – продовжуватимуть виїжджати за кордон, збагачувати США та інші розвинуті країни, в яких є такі лабораторії, такі високі технології.

Якщо ми прагнемо розвивати інноваційну економіку і мати конкурентні переваги та продавати на світових ринках інтелектуальні продукти, потрібно сприяти розвитку творчого середовища, використовувати науку, культуру, освіту як економічний ресурс. Високий рівень інноваційної здатності країни – це важлива умова та узагальнена характеристика конкурентоспроможності країни. На цей час у світі йде гостра боротьба за людей з новаторськими якостями та з креативним мисленням. Наша система вищої освіти, особливо елітної освіти, покликана виховувати людей інноваційного складу, а для цього необхідні не лише міцна підтримка на державному та регіональному рівні, але й зміни в самій системі вищої освіти.

Для визначення пріоритетів інноваційних перетворень у системі вищої освіти, доцільно розглянути, як розвивалась українська система вищої освіти. Українська вища освіта пройшла у своєму становленні кілька етапів.

Перший етап: дореволюційна освіта (до 1917 року). Освіта поділяється на 4 ступені (парафіяльні училища, повітові училища, гімназії, університети); семестрове розподілення курсу наук; наявність в університеті трьох факультетів (філософський, медичний та юридичний); освіта платна [7].

Другий етап: радянська система освіти (з 1918 по 1991 роки). Система вищої освіти має кілька визначальних особливостей: доступність та безоплатність освіти; високий рівень стандартизації, жорсткість навчальних програм; відрив освітнього процесу від наукової діяльності; система розподілу випускників; ідеологічне навантаження [7].

Третій етап: сучасний етап, поділяється на два періоди:

– з 1993 по 2005 роки (до підписання Болонської угоди). Основні риси цього періоду: скорочення державного фінансування; збільшення частки витрат на оплату послуг у системі освіти; скорочення кількості бюджетних місць у державних ВНЗ; стійкий попит з боку населення на послуги вищої освіти;

– з 2005 року по теперішній час (модернізація вищої освіти). Основні характеристики цього етапу: вища освіта в Україні стає масовою; швидко комерціалізується; ВНЗ перетворюються в ринкові суб'єкти, що призводить до зміни процесу навчання; акцент в професійному навчанні зміщується від передачі кваліфікацій до набору компетенції.

Загальні (правові, організаційні, фінансові та ін.) засади функціонування сучасної системи вищої освіти визначаються Законом України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. Необхідність проведення реформування освіти, в тому числі вищої, розглянуті у Програмі економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 02.06.2010 р. Зокрема, у Програмі зазначено, що головною метою реформи освіти є підвищення конкурентоспроможності української освіти, інтеграція системи вітчизняної освіти в єдиний європейський освітній простір, удосконалення системи управління освітою, підвищення її якості та забезпечення доступності.

У Переліку ключових законопроектів, прийняття яких необхідне для реалізації Програми економічних реформ, зокрема, у сфері освіти, є розроблення проекту Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція) з урахуванням вимог Болонського процесу, європейських стандартів та підходів до надання якісних освітніх послуг тощо.

З метою забезпечення поліпшення функціонування та інноваційного розвитку освіти в Україні, підвищення її якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору із збереженням національних досягнень і традицій Указом Президента України від 30.09.2010 р. «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» 2011 рік в Україні було оголошено Роком освіти та інформаційного суспільства.

У 2010 році розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. за № 1728 затверджений План заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року. План містить деякі стратегічні та змістовні положення, спрямовані на реформування системи вищої освіти.

У 2011 році був розроблений та винесений на обговорення Проект «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр.». На жаль, за експертною оцінкою центру освітнього моніторингу за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», цей Проект не вважається стратегічним і потребує перегляду та перероблення. Але основні напрямки інноваційної модернізації системи вищої освіти у Проекті визначені.

У переліку основних завдань інноваційної модернізації української системи вищої освіти найбільш важливими є процес підготовки висококваліфікованих кадрів (у тому числі, для науки), а також розроблення та впровадження інноваційної моделі навчання – *педагогічні інновації*. Стає актуальним суттєве оновлення змісту та моделей навчання.

Щодо моделей навчання у вищих навчальних закладах, заслуговує на увагу аналіз основних типів таких моделей, їх переваг та недоліків, проведений Н.В. Сухенко [7].

Сама *модель навчання* розглядається як схема або план дій педагога під час навчального процесу. Моделі навчання відрізняються різними типами взаємодії викладачів та студентів, різними способами мислення та діяльності, що обумовлює різні функціональні дії і викладачів, і студентів. Це такі моделі:

– *модель конвеєра* – класична модель, яка була сформована на базі європейського (німецького) університету, яка домінує практично в усіх вищих навчальних закладах України. Модель зорієнтована на реалізацію принципу фундаменталізму (систематизація знань, теорій, картин світу і т. п.). Явний недолік такої моделі – відсутність практичних інструментальних знань, що призводить до зайвої теоритизації інформації;

– *проектно-ігрова модель*, побудована на моделі американського університету після Другої світової війни. Модель практико-орієнтованої проектної освіти (закріплення студентів за кафедральними проектами, формування індивідуальних програм навчання). Важливою перевагою такої моделі є інтенсивність. Недоліком – розгляд тільки однієї ситуації, організації, що призводить до нездатності студента діяти в інших умовах, тобто вузька спеціалізація;

– *мережева модель*, пошукова модель, яка знаходиться на стадії проектування. Це експериментальна модель, що розроблялася та запускалася в навчальних закладах, але як цілісна модель не відбулася. У цій моделі виділяють наявність «мережевого освітнього простору», в якому конкретна людина (студент) стає суб'єктом, який сам визначає свій варіант необхідної для нього освіти. Основний недолік такої моделі – споживче ставлення студентів до інформаційних ресурсів (інтернет-ресурсів);

– *модель проблемного навчання* – в режимі «автопоезису». Модель, що описана професором А.М. Бекаревим [2], формує у майбутнього фахівця необхідні творчі здатності, при цьому змінюється стратегія навчання – стратегія «від знань до проблеми» на стратегію «від проблеми до знань». Недоліком такої моделі є факт того, що модель не відбулася як цілісна, незважаючи на її розробку і запуск у багатьох вищих навчальних закладах.

Розгляд та оцінка цих моделей дозволяють відзначити, що будь-яка модель навчання у вищій школі повинна будуватися на *ключових принципах стійкого розвитку суспільства*, а її *фундаментальною основою* повинна бути *система загальних законів природи* [6].

Інноваційна модель навчання, за своїм змістом, більш якісна і має бути націленою на формування у майбутнього фахівця синергетичного сприйняття світу, надання до-

свіду творчої самостійної діяльності та створення умов для зростання і розширення особистого досвіду.

Інноваційність такої моделі проявляється через зміну мети, вимог до освіти та її парадигми. Головна мета навчання – вже не набуття нових знань, умінь і навичок, а вироблення здатності орієнтуватися в нових умовах життя, детермінованих все зростаючою складністю світу, приймати розумні рішення і нести за них відповідальність. Нова парадигма освіти передбачає розвиток здібностей до творчості, до різноманітних форм мислення, до співпраці з іншими людьми, формування інтересу до знань і потреби до їх «добування».

В інноваційній моделі навчання нова філософія викладання – перехід від читання лекцій до заохочення і контролю самостійних занять і досліджень студентів (не людини вчать, а людина вчиться). Ключовим принципом навчання стає «створи» замість – «повтори», а заняття у вищому навчальному закладі стають заняттями співтворчості, спільного мислення, партнерства, а сучасні студенти мають бути зорієнтовані на нові творчі перспективи та можливості, які вони зможуть застосувати на практиці – в реальних умовах ринкової економіки.

Умови інноваційної економіки вимагають від майбутнього фахівця реальних професійних дій (уміти створити та реалізувати проект діючої майбутньої системи; вміти досліджувати, аналізувати, приймати, реалізовувати рішення різноманітних проблем, у будь-якій сфері економіки), а сучасна вища освіта повинна показати, як це робити.

Висновки і пропозиції. Таким чином, визначення основних проблем інноваційного розвитку економіки України на сучасному етапі дозволяє показати важливу роль знань при підготовці висококваліфікованих (елітних) кадрів та якісно нової вищої освіти.

Тому для прискорення інноваційних процесів в економіці країни необхідна модернізація української системи вищої освіти і значною мірою розроблення та впровадження інноваційної моделі навчання у вищих навчальних закладах, які призначені готувати елітні кадри.

Інноваційна модель навчання повинна будуватися на принципах стійкого розвитку на підґрунті загальних законів природознавства та має бути націленою на формування у майбутнього фахівця нових якостей, затребуваних інноваційною економікою.

Список використаних джерел

1. Ашин Г. К. Мировое элитное образование / Г. К. Ашин. – М. : АНСИЛ, 2008. – 358 с.
2. Бекарев А. М. Рынок знаний: анатомия продаж и нравственные коллизии / А. М. Бекарев // Безопасность человека, общества, природы в условиях глобализации как феномен науки и практики. Часть 1. – Москва–Йошкар-Ола : МарГТУ, 2005. – С. 17.
3. Виступ Голови Верховної Ради України В. Литвина на Загальних зборах Національної академії наук України // Голос України. – 2011. – № 75(5075). – С.2-3.
4. Ілляшенко Т. О. Проблеми та перспективи фінансування освіти і науки в Україні в умовах економічної кризи / Т. О. Ілляшенко, І. О. Радіонова // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 223-228.
5. Комарова І. В. Фінансування освіти в Україні з бюджетів різних рівнів / І. В. Комарова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2(14). – С. 125-130.
6. Кузнецов О. Л. Устойчивое развитие: Научные основы проектирования в системе природа-общество-человек : учебник / О. Л. Кузнецов, Б. Е. Большаков. – Санкт-Петербург – Москва – Дубна, 2001. – 616 с.
7. Сухенко Н. В. Развитие российской модели обучения в системе высшего образования / Н. В. Сухенко // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Социальные науки. – 2011. – № 2 (22). – С. 61-65.
8. Щедрина Т. І. Трансфер інновацій як реалізація знань: аналіз для України / Т. І. Щедрина // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 82-91.
9. Експертна оцінка проекту «Національної стратегії розвитку освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/vnz/high_school/24282/.